

Katarzyna Dębska

Institut Socjologii

Uniwersytet Warszawski

PERSPEKTYWA TEORII PIERRE'A BOURDIEU W POLSKICH BADANIACH SOCJOLOGICZNYCH¹

Celem niniejszego tekstu jest rekonstrukcja sposobu, w jaki myśl Pierre'a Bourdieu funkcjonuje w polskiej socjologii. Jedną z pokus, z którą trzeba się zmierzyć, pisząc tekst o wykorzystaniu teorii Pierre'a Bourdieu w analizach o charakterze teoretycznym i empirycznym prowadzonych przez polskich socjologów i socjolożki, jest opowiedzenie tej historii za pomocą kategorii Bourdieu'ńskiej analizy pól (Bourdieu, Wacquant 2001). Bez wątplenia relacje w polu socjologii związane z przyswajaniem sobie prac francuskiego socjologa przez polskie nauki społeczne podlegają dynamice charakterystycznej dla pola akademickiego i mogłyby być analizowane w takich kategoriach. To, że teoria jest w stanie objaśnić swoją pozycję w polu na podstawie własnych założeń, świadczy o jej skuteczności w wyjaśnianiu fenomenów społecznego świata. Celem tego artykułu nie jest jednak analiza subpola akademickiej socjologii w duchu Bourdieu. W niniejszym tekście podejmuję się nieco bardziej tradycyjnej analizy sposobów użycia teorii z perspektywy pozytywów i negatywów poszczególnych ujęć, ich nowatorstwa i pozostawania w zgodzie z kanonicznym odczytaniem francuskiego socjologa oraz ich gotowości do podjęcia tematów dotąd pomijanych w analizach inspirowanych teorią Bourdieu. W swoim tekście skupiam się na badaniach opartych na teoretycznych koncepcjach autora *Dystynkcji*. Autorzy i autorki analizowanych tekstów w różnorodny sposób traktują teorię Bourdieu: jedni – jako zdefiniowane narzędzie, które pozwala im analizować takie zjawiska, jak nierówności czy praktyki w polach, inni natomiast podejmują się na gruncie swoich badań

¹ Autorka dziękuje dr. hab. Maciejowi Gduli za wszystkie uwagi do artykułu.

reinterpretacji ustaleń Bourdieu w kontekście polskiego społeczeństwa. Przywołuję zarówno empiryczne, jak i teoretyczne ustalenia polskich socjologów i socjolożek nawiązujących do Bourdieu – modyfikacje i reinterpretacje teorii Bourdieu są bowiem dokonywane na podstawie wyników badań, teoria pozostaje w dialogicznej relacji z empirią. O zakorzenieniu myśli Bourdieu w polskiej socjologii może świadczyć między innymi to, że jego nazwisko jest przywoływane jako konieczne odniesienie w analizach akcentujących istnienie zróżnicowania społecznego przejawiającego się w różnicach w posiadanych kapitale kulturowym i społecznym. Tego rodzaju odwołania mają charakter emblematyczny i legitymizujący analizę, choć ona sama jest oparta na zupełnie innych podstawach teoretycznych. Takie praktyki oznaczają, że Bourdieu w polskiej socjologii zajmuje już niewątpliwie pozycję klasyka. O tym, że dany autor może zostać uznany za klasyka, świadczy nie tylko szerokie uznanie jego teorii, lecz także odwoływanie się do niej – choćby tylko przyczynkowe.

Bourdieu w polskiej socjologii na początku procesu jego recepcji był traktowany w dużej mierze jako socjolog edukacji, do czego przyczyniło się ukazanie się, jako jednej z pierwszych pozycji książkowych tego autora, polskiego przekładu *Reprodukcji*, napisanej wraz z Jean-Claude'em Passeronem (2011). Często wskazywano na podobieństwo teorii edukacji jako reprodukcji klasowej do teorii kodów językowych Basila Bernsteina (Jacyno 1997b; Bielecka-Prus 2008).

Teoria Bourdieu doczekała się kilku opracowań autorstwa polskich socjolożek. Pierwszą pracą, która ukazała się na rynku polskim, podejmującą się nie tylko przybliżenia koncepcji francuskiego socjologa, lecz także jej analizy, jest książka autorstwa Małgorzaty Jacyno *Iluzje codzienności. O teorii socjologicznej Pierre'a Bourdieu* (Jacyno 1997a). Jacyno w pierwszym zdaniu swej książki zdaje sprawę ze szczególnej roli teorii Bourdieu w socjologii. „Kontrowersyjna”, jak określa ją Jacyno, teoria „stała się socjologią »tout court« od lat osiemdziesiątych” (Jacyno 1997a: 7). Teoretycznemu opracowaniu koncepcji Pierre'a Bourdieu jest poświęcona również praca Karoliny Sztandar-Sztanderskiej pt. *Teoria praktyki i praktyka teorii. Wstęp do socjologii Pierre'a Bourdieu* (2010) oraz książka Anny Matuchniak-Krasuskiej pt. *Zarys socjologii sztuki Pierre'a Bourdieu* (2010) czy artykuły poświęcone teorii religii Bourdieu (Warczok 2010) czy edukacji (Bielecka-Prus 2008).

Jednym z wyzwań, przed jakim stają socjologowie wykorzystujący teorię Bourdieu w swoich badaniach, jest odpowiedź na pytanie o możliwość zastosowania pojęć i ustaleń sformułowanych przez Bourdieu na podstawie badań społeczeństwa francuskiego. Szczególnie dużo kontrowersji budzi tu

możliwość stosowania modelu klasowego podziału zaproponowanego przez Bourdieu, tj. podziału na klasę wyższą, średnią i niższą (wskazać tu można chociażby różnicę perspektyw przyjmowaną w pracach Macieja Gduli i Przemysława Sadury, opowiadających się za adekwatnością stosowania podziału zaproponowanego przez Bourdieu, oraz Tomasza Zaryckiego i Tomasza Warczoka, odrzucających zasadność używania kategorii klasy wyższej w warunkach polskich ze względu na znacznie mniejszy kapitał ekonomiczny polskich biznesmenów i posiadaczy kapitału względem francuskiej burżuazji). Bourdieu, jakkolwiek sam nie prowadził badań porównawczych obejmujących inne społeczeństwa niż francuskie, w przedmowie do angielskiego wydania *Dystynkcji* wskazał, że zaproponowany przez niego model relacji międzyklasowych może zostać zastosowany do analizy innych uwarstwionych (*stratified*) społeczeństw (Bourdieu 1996). Bourdieu skłaniał się do traktowania swojej koncepcji klas bardziej jako uniwersalnego modelu niż lokalnej socjologii.

Wśród sposobów aplikacji teorii Pierre'a Bourdieu w badaniach empirycznych w polu polskich nauk społecznych można wskazać analizę pól, badania struktury klasowej oraz blisko z nimi powiązane analizy nierówności. Za najbardziej znaczące i konsekwentne z punktu widzenia samej teorii należy uznać z jednej strony badania poświęcone strukturze klasowej (Gdula, Sadura 2012; 2013; Gdula, Lewicki, Sadura 2015; Gdula 2014, w pewnym zakresie również Zarycki 2008), z drugiej zaś strony analizy funkcjonowania poszczególnych pól społecznych. Do tej grupy można zaliczyć badania nad polem literatury (Jankowicz, Marecki, Sowiński 2015), subpolem muzyki (jazzu) (Pietraszewski 2012), polem prawnym (Dębska 2014a, b; 2015a, b, c), polem reklamy (Łuczaj 2014 i 2016), polem sztuki współczesnej (Kozłowski, Sowa, Szreder 2014; Warczok, Trembaczowski 2011; Warczok, Wowrzeczka-Warczok 2009) i wreszcie nad tym, co autorzy pracy *Kapitał kulturowy w działaniu. Studium światów społecznych Białowieży* (Bukowska, Jewdokimow, Markowska, Winiarski 2013) nazwali *lokalnym polem kulturowym*. Również Barbara Fatyga (2009, 2010) od lat stosuje do analizy kultury Bourdieu'ańskie kategorie, takie jak pole czy doksa. Fatyga w swoich tekstach powołuje się na koncepcję stylów życia zaproponowaną przez Andrzeja Sicińskiego (2002), który wprowadził również kategorię *homo eligens* – człowieka wybierającego. Istotą stylu życia jest tu dokonywanie wyborów przez jednostki w sferze ich stylu życia. Fatyga (2009) odwołuje się również do ustaleń Bourdieu zawartych w *Dystynkcji*, analizując, co ludzie posiadają i „w jaki sposób” to czynią. Henryk Domański (2015, 2016), badacz struktury klasowej posługujący się metodami statystycznymi, w swoich pracach również odwołuje się do Bourdieu jako jednego z najważniejszych teoretyków klasy.

■ Struktura klasowa polskiego społeczeństwa w kategoriach Bourdieu i style życia

Polska socjologia doczekała się również bardziej konsekwentnej (próby) rekonstrukcji struktury klasowej polskiego społeczeństwa w kategoriach Pierre'a Bourdieu w postaci badań jakościowych nad klasami prowadzonych przez Macieja Gdulę i Przemysława Sadurę w ramach różnorodnych projektów. Pierwszą publikacją dokumentującą wyniki tych badań, realizowanych wraz ze studentami Instytutu Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, jest książka *Style życia i porządek klasowy w Polsce* (Gdula, Sadura 2012). W rozdziale wprowadzającym redaktorzy zbioru poświęconego takim zagadnieniom związanym ze strukturą klasową, jak awans (Ferenc 2012; Rawski 2012; Olko 2012; Tomaszuk 2012; Kastory, Lipiński 2012), deklasaacja (Gdula 2012) czy habitusy przedstawicieli poszczególnych klas (Erbel 2012; Templewicz 2012), formułują koncepcję „rywalizujących uniwersalności”. Gdula i Sadura (2012) nie porzestają na przyjęciu diagnozy Bourdieu wypływającej z *Dystynkcji*, ujmującej uniwersalność jako narzędzie dominacji, lecz na podstawie późniejszych prac francuskiego socjologa (m.in. *Zmysł praktyczny* i *Rozum praktyczny*) dokonują przeformułowania koncepcji uniwersalności – uniwersalność nie jest tu postrzegana jedynie jako narzędzie dominacji klasy wyższej nad klasą średnią i niższą, lecz jako pewne zasady organizujące życie przedstawicieli poszczególnych klas, pozwalające im zachować swoje człowieczeństwo. Takie ujęcie istoty klasowości opiera się założeniu, że jedyną autonomiczną, posiadającą własną istotę klasą jest klasa wyższa, klasa średnia koncentruje się wyłącznie na swoich staraniach wzniesienia się do klasy wyższej i uniknięcia spadku do niższej, zaś klasa ludowa definiowana jest przez brak – posiada bardzo niskie poziomy wszystkich kapitałów: społecznego, ekonomicznego i kulturowego. Perspektywa rywalizujących uniwersalności pokazuje, że – jakkolwiek nie da się analizować klas w oderwaniu od relacji występujących – nie należy również odrzucać tego, iż poszczególne klasy kierują się własnymi regułami uniwersalności i według nich organizują swoje doświadczenia.

Ważnym aspektem analizy Macieja Gduli i Przemysława Sadury (2012) z tekstu, który można uznać za programowy dla tych autorów, jest wprowadzona w nim perspektywa „sojuszy klasowych”. Koncepcja sojuszy klasowych, czyli zawiązywania swego rodzaju paktów między odrębnymi klasami wskutek istnienia podobnych interesów (np. wyrażania protestu wobec budowania ścieżek rowerowych przez przedstawicieli klasy wyższej i klasy ludowej – ci pierwsi nie czują potrzeby dzielenia przestrzeni publicznej zgodnie z „przeznaczeniem” poszczególnych jej fragmentów – ulica dla samochodów, chodnik

dla pieszych, ścieżka rowerowa dla rowerzystów, ci drudzy zaś uważają, że finansowanie ścieżek rowerowych jest stratą pieniędzy), jest propozycją Gduli i Sadury udzielenia odpowiedzi na pytanie o możliwość zmiany społecznej. Koncepcja sojuszy klasowych nie mierzy się z wyzwaniem likwidacji klas, co na gruncie teorii Bourdieu wydaje się właściwie niemożliwe. Zawiązywanie sojuszy klasowych, mogące dokonywać się czasem bez pełnej świadomości aktorów społecznych, oparte na podobieństwie lub zbieżności interesów, może się przyczynić do bardziej sprawiedliwej redystrybucji zasobów. Przykładem sojuszu dającego nadzieję na przełamanie dominacji jest sojusz klasy średniej i klasy ludowej w domaganiu się dobrej jakości usług publicznych. Sojusze klasowe mogą stanowić źródło solidarności i społecznej bliskości, ujawniać podobieństwa między grupami potencjalnie od siebie różnymi. Oczywiście, również ta koncepcja (podobnie jak wiele innych koncepcji formułowanych na podstawie teorii społecznych, próbujących odpowiedzieć na wyzwanie walki z nierównościami) w pewnych warunkach może działać przeciw interesom najsłabszych, wzmacniając dominację najsilniejszych. Konstatacja ta nie stanowi jednak, w mojej ocenie, argumentu wystarczającego do uzasadnienia odrzucenia koncepcji Gduli i Sadury.

Odmianą perspektywę od omówionej wyżej reprezentuje Tomasz Zarycki, socjolog od wielu lat zajmujący się badaniami inspirowanymi teorią Pierre'a Bourdieu, wprowadzający w swoich pracach opartych na badaniach empirycznych (Zarycki 2008) kategorię „inteligencji” jako grupy charakteryzującej się szczególnie wysokim poziomem kapitału kulturowego. Założenie Zaryckiego o szczególnej roli kapitału kulturowego w polskim społeczeństwie wynika z przyjęcia interpretacji Ivana Szelényiego (Szelényi, Treiman, Wnuk-Lipiński 1995) i połączenia analizy struktury społecznej z teoriami zależności. Autor ten w artykule napisanym razem z Tomaszem Warczokiem w następujący sposób charakteryzuje inteligencką dominację: „inteligencje wartości zostały tak silnie znaturalizowane przez społeczeństwo polskie, w szczególności przez jego elity, że są już od dawna zapoznane, zakorzenione w kulturowej nieświadomości” (Zarycki, Warczok 2014: 28). „Inteligencckość” staje się tu *dokąd*, czymś tak oczywistym, że nie daje się wypowiedzieć, a jednocześnie jest, w ujęciu Zaryckiego, podstawą hegemonii warstwy(?) / klasy(?) „inteligencji” (status tej grupy w strukturze społecznej u Zaryckiego nie zostaje określony). Jak już zostało wspomniane, ramę analizy Zaryckiego i Warczoka stanowi kontekst teorii zależności, opisujących globalną sferę ekonomiczno-społeczną w kategoriach centrum i peryferii. Zaletą perspektywy Zaryckiego i Warczoka jest to, że bardzo wyraźnie zwracają oni uwagę, iż różnice w kapitale kulturowym mogą tworzyć znaczące nierówności

w społeczeństwie. Dominacja inteligencji możliwa jest także dzięki temu, że w polskim społeczeństwie (inaczej niż we francuskim analizowanym przez Bourdieu) opozycja między kapitałem ekonomicznym a kapitałem kulturowym nie jest wyraźna. Obserwacja ta stanowi znaczące przeformułowanie tezy Bourdieu, głoszącej, że to opozycja między tymi dwoma kapitałami określa relacje dominacji w strukturze klasowej i w różnorodnych polach. Z prac Zaryckiego nie wyłania się jednak żadna teoretyczna propozycja przełamania dominacji. Stosując teorię Bourdieu, która niewątpliwie zalicza się do myśli teorii krytycznej, nie można poprzestać na ukazaniu stosunków władzy w społeczeństwie. Zarycki dostrzega w próbach wyjaśniania obecnej sytuacji społecznej przez przedstawicieli świata akademickiego (a więc przedstawicieli inteligencji) jedynie chęć utrzymania swojej hegemonii, nie dopuszczając możliwości, by stała za nimi np. chęć przełamania hegemonicznego dyskursu wykluczającego pewne zjawiska jako nieistotne czy nieakceptowalne. Przyjmując taką perspektywę, nie sposób uznać, że ktoś przynależący do „elity”, posiadający inteligentkie pochodzenie i habitus, może stanąć w obronie tych mniej uprzywilejowanych, walczyć o czyjeś prawa ze względu na wyznawane wartości etc. Każde tego rodzaju „zaangażowanie w grę” musi zostać ocenione jako walka o dominację, próba podtrzymania własnej pozycji lub jej wzmocnienia. Zarycki tym samym zdaje się wykluczać możliwość uprawiania np. socjologii publicznej (Burawoy 2005), która służyłaby czemuś więcej niż podtrzymywaniu dominacji. Takie podejście może budzić pytanie o to, w jaki sposób środowisko akademickie, powołujące się na etykę badań i etykę zawodową, powinno zareagować na tego rodzaju autorefleksję.

■ Bourdieu jako demaskator nierówności

Socjologia Bourdieu bywa również wykorzystywana jako narzędzie pozwalające dokonywać krytyki koncepcji nieuwzględniających zróżnicowania klasowego. Koncepcja Bourdieu zakładająca istnienie nierówności społecznych wynikających nie tyle z faktu zróżnicowanych możliwości czerpania dochodów z pracy zarobkowej i majątku zakumulowanego w postaci np. nieruchomości, ile ze zróżnicowania posiadanych kapitałów kulturowego i społecznego, pozwala zdenaturalizować takie kwestie, jak talent, preferencje kulturalne, umiejętności zdobywania i wykorzystywania różnych rodzajów wiedzy, zdolność tworzenia i podtrzymywania sieci wartościowych ze społecznego punktu widzenia kontaktów społecznych etc.

Przykładem badań inspirowanych *Reprodukcją* Bourdieu i Passerona (2011), pracą, która bywa wykorzystywana właśnie do analizy nierówności

społecznych, są te przeprowadzone przez Karolinę Sztandar-Sztanderską (2015a, b). Autorka badała praktyki administracyjne wobec bezrobotnych w Polsce. Sztandar-Sztanderska zastosowała perspektywę wcześniej użytą przez francuskich socjologów do badania edukacji w sferę działań podejmowanych przez różne agendy państwa wobec osób pozostających bez pracy. Błędem, którego autorka świadomie uniknęła, byłoby skupienie się na pewnym strukturalnym podobieństwie praktyk podejmowanych przez szkoły wobec uczniów i działań urzędów pracy (i innych instytucji związanych z rynkiem pracy) wobec bezrobotnych. Autorka dostrzega skomplikowane relacje władzy materializujące się w kontakcie osób bezrobotnych z instytucją urzędu pracy. Bezrobotni posiadający określone kompetencje wynikające z posiadanych kapitałów (zwłaszcza z faktu posiadania kapitału kulturowego) są uprzywilejowani w kontaktach z instytucją, ponieważ są w stanie spełniać wymogi stawiane im przez urząd pracy (np. przygotowanie CV). Sztandar-Sztanderska w swojej analizie dostrzega – zgodnie z duchem myśli Bourdieu – że stawką w grze o władzę w systemie społecznym jest podmiotowość aktorów. Bourdieu nie chodzi bowiem tylko o to, kto posiada większe zasoby kapitału; demaskacja bezlitosnego i niemal bezwyjątkowego mechanizmu reprodukcji ma potencjał denaturalizacji nierówności społecznych, ukazania ich społecznej konstrukcji i ujawnienia dominacji.

Innym przykładem zastosowania teorii Bourdieu w procesie demaskacji znaturalizowanych nierówności może być polemika Hanny Dębskiej (2015) z książką Manfreda Spitzera *Cyfrowa demencja. W jaki sposób pozbawiamy rozumu siebie i swoje dzieci* (Spitzer 2013). Hanna Dębska podaje w wątpliwość słuszność argumentów autora, wpisujących się w dyskurs paniki moralnej wobec zmian w procesach uczenia się i zdobywania wiedzy, związanych z upowszechnieniem się Internetu, odwołujących się do ustaleń takich nauk, jak neurobiologia, bez uwzględnienia społecznych uwarunkowań wpływających na zdolność dokonywania właściwych wyborów w sferze korzystania z Internetu etc. Hanna Dębska posługuje się kategoriami „klas niższych” i „klas wyższych”, nie precyzując jednak znaczenia owych kategorii i nie odnosząc ich do rzeczywistości społeczeństwa polskiego. Taki zabieg nie jest nieuprawniony, jednak ma na celu – jak sądzę – mniej lub bardziej świadome i celowe obejście podstawowej kontrowersji zgłaszanej przez niektórych socjologów, dotyczącej możliwości zastosowania teorii Bourdieu do analiz polskiego społeczeństwa. Jednym z retorycznych sposobów uniknięcia konsekwencji „rozpakowania” istoty poszczególnych klas jest posługiwanie się liczbą mnogą rzeczownika „klasa” przy wskazaniu występowania relacyjności między nimi za pośrednictwem opozycji wyższe – niższe. Liczba mnoga sugeruje wielość, wydaje

się w większym stopniu nawiązywać do analizy stratyfikacyjnej, posługującej się szerszym spektrum kategorii niż analiza klasowa. Wykorzystanie teorii Bourdieu do krytyki podejść ujmujących nierówności społeczne w kategoriach indywidualnych cech i indywidualnej odpowiedzialności zawiera w sobie duży potencjał krytyczny, wykazując istnienie nierówności manifestujących się w znacznie bardziej subtelny sposób niż ten dający się uchwycić poprzez analizę nierówności dochodowych czy innych wskaźników ilościowych. Myśl Bourdieu pozwala również wskazać, że różnego rodzaju społeczne innowacje, rozwój techniki, upowszechnienie dostępu do Internetu, mające w założeniu potencjał demokratyzacji dostępu do wiedzy i umiejętności, nie zawsze, a właściwie wcale, nie przynosi oczekiwanych rezultatów, ale nierzadko utrwała wcześniej istniejące nierówności. Takie wnioski formułuje chociażby Michał Cebula (2014), analizujący sposoby korzystania z Internetu wśród mieszkańców Wrocławia. Internet nie ma charakteru demokratyzującego; umiejętność wykorzystania jego możliwości w celu zwiększania swojego kapitału kulturowego w sposób wysoko ceniony w społeczeństwie wymaga posiadania odpowiednich zasobów. Osoby z wyższym wykształceniem, zasobne w kapitał ekonomiczny wyraźnie reprezentowały orientację informacyjno-uitylitarną w sposobie korzystania z Internetu (korzystanie ze skrzynki mailowej, poszukiwanie informacji, korzystanie ze słowników języków obcych, wyszukiwarek internetowych, bankowości elektronicznej), podczas gdy osoby reprezentujące niższe poziomy kapitałów ekonomicznego i kulturowego skoncentrowane były na rozrywce i komunikacji w Internecie. Refleksja na temat pozornej skuteczności działań mających wyrównywać szanse dzieci i młodzieży (a także dorosłych) z różnych środowisk, płynąca z wyżej omówionych badań, może mieć potencjał krytyczny, jednak zwykle nie towarzyszy jej namysł nad możliwościami zmiany społecznej, która mogłaby się dokonać w inny sposób.

■ Analiza pól

Analiza pól to jeden z najbardziej wyrazistych wątków myśli Pierre'a Bourdieu. O jego wadze dla socjologii (nie tylko polskiej, oczywiście) może świadczyć popularność tej perspektywy. Bourdieu w *Zaproszeniu do socjologii refleksyjnej* w następujący sposób charakteryzuje metodologię badania pól: „Stajemy tym samym oko w oko z rodzajem koła hermeneutycznego: aby skonstruować pole, trzeba rozpoznać, jakie formy specyficznego kapitału będą w nim skuteczne. Z kolei, aby określić te formy specyficznego kapitału, trzeba znać logikę pola. Są to niekończące się ruchy w jedną i w drugą stronę w długim i trudnym procesie badawczym”. Każde pole posiada własną logikę

(której przejawy mogą się zmieniać wraz ze zmianami pola i ze zmianami jego otoczenia) oraz swoje granice. Aby stać się uczestnikiem pola, trzeba posiadać odpowiedni poziom kapitałów, które uprawniają do działania w polu. Tym samym należy uznać, że analiza pól odnosi się do sfer aktywności zarezerwowanych dla osób o stosunkowo wysokich kapitałach (ekonomicznym, społecznym, kulturowym – istotność poszczególnych zależy od rodzaju analizowanego pola).

Szczególnie obszernego omówienia w polskiej socjologii doczekało się polskie pole literackie. W dwóch publikacjach poświęconych temu zagadnieniu, będących efektem kilkuletnich badań w ramach projektu badawczego *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu*, znajdują się analizy dotyczące tłumaczeń jako formy władzy w globalnym polu literackim (Warczuk 2015), rozwoju polskiego pola literackiego po 1989 roku (Marecki, Sasin 2015), nowych form ekonomii w polu literackim (Sowiński, Trzeciak 2015), reprodukcji klasowej dokonującej się za pośrednictwem języka (Płucienniczak 2015), wpływów nagród literackich na strukturę pola (Jankowicz 2015), ścieżek biograficznych pisarzy (Pałęcka 2015), różnorodnych strategii heretyckich w polu (Marecki 2015) oraz znaczenia krytyki literackiej dla podtrzymania autonomii pola (Sowiński, Trzeciak 2015). Analizie w kategoriach pola, heterodoksji/ortodoksji, autonomii i heteronomii poddano gatunek reportażu w Polsce (Puto 2015). Bourdieu'ańska analiza *Szkoły uczuć* Gustava Flauberta (Bourdieu 2001) stanowiła inspirację do dokonania charakterystyki przemian zachodzących w polu literackim w Polsce przechodzącej transformację na podstawie powieści Michała Witkowskiego *Barbara Radziwiłłówna z Jaworzna-Szczakowej* (Marecki, Pałęcka, Sowiński 2015). Wskazane wyżej pozycje ujawniają nie tylko kondycję i dynamikę polskiego pola sztuki od roku 1989 do chwili obecnej. Odwołując się do Bourdieańskiej koncepcji pola władzy, którego strukturze odpowiada struktura wszystkich innych pól, można powiedzieć, że walki zachodzące w polu literackim nie są izolowane od tych, które zachodzą w innych światach społecznych.

Analizę pól w polskiej socjologii wykorzystano również do analizy pola muzyki jazzowej jako subpola świata sztuki. Rafał Pietraszewski w swojej pracy *Jazz w Polsce. Wolność improwizowana* (Pietraszewski 2012) analizuje zmiany w polu muzyki jazzowej od lat przedwojennych po okres po 1989 roku. Perspektywa Bourdieu pozwala Pietraszewskiemu ująć przemiany w polu w wymiarze długiego trwania. Tak szeroko zakrojona perspektywa czasowa umożliwiła autorowi prześledzenie specyficznej dynamiki subpola jazzu wskutek zmian zachodzących w sztuce i rozrywce (wzrost zainteresowania kulturą amerykańską w międzywojennej Europie, początkowe traktowanie

jazzu jako muzyki rozrywkowej, tanecznej, zniszczenie wielu instytucji kulturalnych w trakcie wojny i ich odbudowa w Polsce powojennej). Pietraszewski analizuje w swojej książce nie tylko pole muzyki i jego przemiany w okresie prawie stu lat, lecz także odbiorców tej muzyki, to, „czyją” muzyką w danym okresie jest jazz, kto jej słucha, czym preferencjom kulturowym szczególnie on odpowiada.

W ramach polskiej recepcji teorii Pierre’a Bourdieu można wskazać również socjologiczne zainteresowania polem prawnym, reprezentowane w pracach Hanny Dębskiej (2014a, b; 2015a, b). Dębska podejmuje się wyzwania analizy pola prawnego w Polsce. Pole prawne charakteryzuje szczególna cecha na tle innych pól społecznych, a mianowicie to, że w jego ramach dokonuje się akt legitymizacji określonych zasad (czynienia ich obowiązującym prawem lub uchylania obowiązujących norm), a samo pole w dużej mierze podporządkowane jest regułom obowiązywania i legalności. Kwestie autonomii i heteronomii w polu prawnym mają istotne znaczenie dla obywateli i funkcjonowania demokratycznego państwa prawnego. Hanna Dębska w swoich analizach pola prawnego wskazuje na konsekwencje wynikające z faktu przynależności Polski do systemu prawa stanowionego (w przeciwieństwie do systemu *common law*, opartego w dużym stopniu na precedensach). W pierwszym przypadku to prawnicy-akademy dominują w polu prawnym, podczas gdy w drugim znacznie silniejszą pozycję mają prawnicy-praktycy. W Polsce jednak nierzadko zdarza się, że pozycje te są zajmowane przez te same osoby (przykładem mogą być profesorowie wyższych uczelni jednocześnie pracujący naukowo i działający na rynku usług prawniczych albo praktykujący w instytucjach wymiaru sprawiedliwości). W artykule pt. *Refleksyjność strukturalna prawa. Socjologia Pierre’a Bourdieu* (Dębska 2015a) autorka w znacznie bardziej zniuansowany sposób analizuje relacje pola prawnego względem innych pól i relacje w samym polu prawnym. Wskazuje na zależności występujące między polem prawnym a polami politycznym, medialnym czy religijnym. Rozważania o autonomii pola prawnego są istotne z punktu widzenia demokratycznego państwa, czemu wyraz daje sama autorka, analizując wpływ ideologii konserwatywnej na polski system prawny (analizie poddana została kwestia zakazu aborcji w Polsce). Autorka podsumowuje swoje rozważania w następujący sposób: „Pole prawne, nadając znaczenia światu społecznemu, czyni przyjęte przez siebie kategorie prawomocnymi, a więc znacznie większą moc sprawczą. Spoczywa na nim zatem doniosłe zobowiązanie do bycia światem refleksyjnym, a więc wolnym od nacisków, obiektywnym i neutralnym, służącym uniwersalizmowi” (Dębska 2015a: 227). Tym, czego brakuje w analizie Dębskiej (co zresztą zarzucić można samemu Bourdieu, krytykowanemu

między innymi przez Luca Boltanskiego za traktowanie kapitałów jako swego rodzaju środka wymiany w walce o dominację), to odniesienie do wartości, które w niedający się pominąć sposób wpływa na pole prawne. Hanna Dębska, ukazując wpływ pola politycznego na pole prawne, przywołuje przykład wpływu ideologii konserwatywnej na pole prawne (przykład użycia przez sędzię Teresę Liszcz wyrażenia „dziecko poczęte” w *Zdaniu odrębnym do orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego z 28 lipca 2008 r.*, K24/07, OTK-A 2008, nr 6, poz. 110). Autorka postrzega wpływ pola politycznego i medialnego na pole prawne przede wszystkim jako zagrożenie. Niewątpliwie niezależność instytucji wymiaru sprawiedliwości jest czymś, co stanowi istotę demokratycznego trójpodziału władzy i wymaga ochrony przed zakusami tych, którzy chcieliby je sobie podporządkować. Jednocześnie jednak instytucje prawne, takie jak sądy czy Trybunał Konstytucyjny, wydają wyroki, podejmują decyzje, rozstrzygając różnorakie wątpliwości, przesądzając o możliwości realizacji przez obywateli i obywatelki swych praw. Orzekając na mocy prawa między innymi na podstawie rozstrzygnięć własnego sumienia i doświadczenia życiowego, nie posługują się kategoriami czy systemami wartości spoza danego społeczeństwa, lecz pozostają w nim zanurzeni i mówią językiem, jak pokazuje przykład przywoływany przez Hannę Dębską, wytwarzanym nierzadko na gruncie innych pól. W analizie Dębskiej brakuje odniesienia do społecznej rzeczywistości, na jaką niebagatelny wpływ ma pole prawne. Bez uwzględnienia tego wymiaru analiza pola staje się wyłącznie analizą pozycji i strategii podejmowanych przez aktorów w polu, zdeterminowanych, by uzyskać jak największą dominację. Hanna Dębska (2015c) w swojej książce poświęconej społecznemu konstruowaniu Trybunału Konstytucyjnego dostrzega potrzebę wprowadzenia refleksji z nurtu socjologii krytycznej czy też – jak sama określa – socjologii refleksyjnej do badań nad prawem i instytucjami prawnymi. Faktycznie, jak dotąd nie prowadzono analiz polskiego pola prawnego w kategoriach Pierre'a Bourdieu. Co więcej, można zaryzykować tezę, że o ile socjologia prawa jest wykładana w Polsce na wielu wydziałach zarówno prawa, jak i socjologii, o tyle brakuje refleksji łączącej społeczny wymiar konstruowania świata społecznego z analizą prawomocności i obowiązywania jako zasad organizujących pole prawne.

Kolejną sferą społecznych aktywności, poddaną analizie w kategoriach pól, jest pole reklamy (Łuczaj 2014, 2016). Kamil Łuczaj ukazuje, jak kształtują się bieguny pola reklamy: autonomiczny reprezentowany przez „kreatywnych” (zwykle są to absolwenci takich kierunków, jak literaturoznawstwo czy socjologia), przekonanych, że jakość reklamy mogą oceniać jedynie specjaliści o dużym kapitale kulturowym, oraz heteronomiczny, poddany siłom

ekonomicznym, reprezentowany przez klientów i osoby z działów obsługi klienta (ci ostatni przeważnie kończyli studia ekonomiczne). Łuczaj wskazuje podobieństwa występujące między polami sztuki i reklamy. Oba te pola (a zwłaszcza ich bieguny autonomiczne) łączy między innymi przekonanie, że przekraczanie ustalonych granic, burzenie zastanych hierarchii i opór wobec utartych wzorców pozwalają na stworzenie dzieła o szczególnej wartości. Taką perspektywę w polu reklamy mają kreatywni, skarżący się na – ich zdaniem – negatywny, ograniczający wpływ klientów i pracowników działów obsługi klienta na ich pracę. Łuczaj wskazuje również na interesujący aspekt dynamiki pola reklamy (pod pewnymi względami przypominający dynamikę pola sztuki) polegający na tym, że pozycja jednostki w polu może się zmienić nie tylko ze względu na jej działania, lecz także z powodu zmian zachodzących w danym polu. Strategią utrzymania swojej pozycji w polu (albo zmiany obecnej pozycji na korzystniejszą) powinno być zatem dążenie do bycia „na bieżąco” z tym, co się dzieje na rynku. Łuczaj porusza również wątek częstego wykorzystywania stereotypu w reklamie. W polu reklamy zauważa się również zróżnicowaną skłonność do wzmacniania autonomii pola związaną z różnicami w posiadanych kapitałach – ci, którzy dysponują największymi ich zasobami, są najbardziej skłonni do posunięć zmieniających w radykalny sposób kształt pola albo silnie je autonomizujących (np. przedkładanie możliwości zdobycia uznania w polu nad korzyści materialne).

Pole sztuki jest o tyle szczególne w perspektywie Bourdieu, że to właśnie badania nad nim w dużym stopniu wpłynęły na rozwój całej teorii pola. W polskiej literaturze socjologicznej najbardziej całościową analizą pola sztuki współczesnej inspirowaną kategoriami Bourdieu jest raport *Fabryka sztuki* (Kozłowski, Sowa, Szreder 2014). Autorzy odwołują się nie tylko do kategorii pola, lecz także dokonują analizy położenia klasowego aktorów zaangażowanych w pole sztuki. Wskazują oni między innymi na wysoki stopień prekaryzacji pola artystycznego, co jednak nie oznacza, że mamy tu do czynienia z prekariatem, tak jak rozumie go Standing (2016), tj. jako grupy pozbawionej niemal wszystkich gwarancji bezpieczeństwa pracy i na rynku pracy. Jak bowiem dowodzą autorzy, artyści posiadają stosunkowo dużo nieruchomości – własność mieszkania stanowi jeden z warunków pozwalających na funkcjonowanie w polu, w którym stabilność ma charakter deficytowy. Pozostałe pytania, na które autorzy starają się odpowiedzieć w swoim raporcie, dotyczą między innymi sposobów konwersji kapitałów w polu artystycznym, relacji między życiem osobistym a zawodowym w życiu artystów i artystek, relacje płci i kwestie równouprawnienia kobiet i mężczyzn w polu. To, co wyróżnia ten tekst na tle innych, to wyraźne podkreślenie wpływu habitusu na

zachowania i podejmowane działania przez podmioty w polu. Autorzy wskazują na relacje dominacji (przejawiające się np. w wyobrażeniach artystów na temat pożądanego podziału wynagrodzeń w społeczeństwie), mają jednak świadomość zakorzenienia tego rodzaju dyspozycji w habitusie.

Specyficzne podejście do analizy roli kapitału kulturowego reprezentują autorzy i autorki pracy *Kapitał kulturowy w działaniu. Studium światów społecznych Białowieży* (Bukowska, Jewdokimow, Markowska, Winiarski 2013), którzy podjęli się analizy *lokalnego pola kulturowego* Białowieży. Celem prowadzonych badań była rekonstrukcja światów społecznych, czyli opis sieci relacji, dzięki którym ujawniają się one pod postacią różnych konfiguracji kapitałów kulturowych (Bukowska i in. 2013: 44). Specyfika lokalnego pola kulturowego względem pola kultury narodowej (Bourdieu 2009: 75–87 za: Bukowska i in. 2013: 40) zasadza się na tym, że „w polu kultury lokalnej uczestnictwo w kulturze (aktywność kulturalna) nie polega na wytwarzaniu kulturalnych obywateli danego państwa narodowego, ale staje się przestrzenią wytwarzania kapitału społecznego i ekonomicznego oraz zdobywania władzy symbolicznej” (Bukowska i in. 2013: 42). Analiza lokalnego pola kulturowego Białowieży dokonuje się tutaj poprzez pryzmat zdiagnozowanych przez badaczy wymiarów potencjalnych lub istniejących antagonizmów. Najważniejsze okazują się tutaj wymiary pochodzenia i zaangażowania. Pierwszy z nich autorzy określają mianem *pola tutejszości*, w którym głównym kapitałem jest *kapitał zasiedzenia*. Drugi natomiast odnosi się do *pola działania* i charakterystycznego dlań *kapitału zaangażowania* – ci, którzy angażują się społecznie, zyskują kapitał legitymizujący ich jako członków wspólnoty. Co istotne, pola zaangażowania i tutejszości zachodzą na siebie, przy czym niewątpliwie można zauważyć antagonizm występujący między nimi. *Kapitał zaangażowania* jest bowiem tym, co zdobyć mogą przyjezdni, *nawołocz*, ci, którzy są pozbawieni możliwości korzystania z dobrodziejstwa posiadania *kapitału zasiedzenia*. Opozycja między tymi dwoma rodzajami kapitału jest szczególnie silna na tle pozostałych wyodrębnionych rodzajów kapitałów (kapitał narodowościowy, kapitał religijny, kapitał edukacyjny, kapitał leśny vs kapitał ekologiczny). To ostatnie rozróżnienie w dużym stopniu oddaje napięcie między kapitałami zasiedzenia i zaangażowania. Kapitał leśny charakteryzuje się nastawieniem na troskę o las, niewykluczającą jednak korzystania z niego przez lokalną ludność – jest to bardziej zarządzanie, gospodarowanie puszcza, a nie zachowywanie jej w niezmienionej postaci. W opozycji do takiego nastawienia znajduje się kapitał ekologiczny, znajdujący swą legitymizację w uniwersalnych wartościach ochrony dziedzictwa przyrodniczego. Autorzy wyraźnie pokazują, w jaki sposób w lokalnym polu kulturowym toczy

się walka o uzyskanie pozycji w (lokalnym) polu symbolicznym, a w konsekwencji o możliwości udziału w decydowaniu o losach wsi i zamieszkującej ją wspólnoty.

Z analizy pól (literatury, reklamy, pola prawnego, sztuki) jasno wynika, że jakkolwiek dynamika różnych pól posiada pewne cechy wspólne, to nie można sprowadzać istoty poszczególnych pól do jednego wzorca. Każde pole posiada swoją materialność i specyficzne dla niego walki oraz stawki, o które owe walki się toczą. Niektóre pola mają większą doniosłość społeczną niż inne (vide pole prawne), w szerszym zakresie oddziałują na całe społeczeństwo (jak w wypadku pola prawnego, decydującego o prawach i obowiązkach obywateli).

■ Pominięcia i braki

Polska socjologia nie doczekała się jeszcze satysfakcjonującego rozwinięcia myśli Bourdieu, które byłoby w stanie uchwycić nie tylko wymiar klasowy, lecz także genderowy (a także wymiar zróżnicowania orientacji seksualnych, tożsamości płciowych czy etniczności – katalog ten z samej natury dynamiki przemian tożsamości społecznych pozostać musi otwarty). Wymieniam te wymiary społecznego zróżnicowania, które w polskiej rzeczywistości społecznej szczególnie wyraźnie domagają się uwzględnienia. W literaturze anglojęzycznej, obok klasy i płci, wymienia się rasę jako jeden z najważniejszych wymiarów społecznego zróżnicowania. Bourdieu podjął temat zróżnicowania płciowego w swojej pracy *Męska dominacja*, jednak nie dokonał w niej konsekwentnego połączenia perspektywy klasowej i genderowej. Podobną diagnozę braku refleksji na temat płci w analizach samego Bourdieu i późniejszych aplikacjach jego teorii można znaleźć w literaturze anglojęzycznej (np. Krajs, Williams 2000).

Brak odpowiedniego uwzględnienia kwestii płci, rasy czy orientacji seksualnej jest nie tyle zarzutem wobec samego Bourdieu, ile uwagą na marginesie aplikacji teorii Bourdieu do badań przez inne badaczki i badaczy. Choć *Męska dominacja* Bourdieu wnosi interesujące wątki antropologiczne do analizy relacji między płciami, to nie stanowi wystarczającej podstawy do prowadzenia satysfakcjonujących teoretycznie badań nad zróżnicowanymi, skomplikowanymi tożsamościami społecznymi.

Przykładem pracy sięgającej po narzędzia teoretyczne Bourdieu do analizy tożsamości nienormatywnych jest książka Samuela Nowaka (2013) pt. *Seksalny kapitał. Wyobrażone wspólnoty smaku i medialne tożsamości polskich gejów*. Nowak określa swoje odwołanie do prac Bourdieu jako „zadaniowe”

podporządkowane celowi badawczemu założonemu przez autora: „teorie lub ich poszczególne elementy funkcjonują dla mnie wyłącznie jako narzędzia, które mają być pomocne w odpowiedzi na stawiane przeze mnie pytania, w tym wypadku o związku mediów i tożsamości gejów” (Nowak 2013: 122). Nowak otwarcie przyznaje, że w swojej pracy aplikuje niektóre z koncepcji Bourdieu (odwołując się między innymi do *Dystynkcji*) w sposób, który nie znalazłby uznania i aprobaty w oczach francuskiego socjologa. Nowak poświęcił swoją pracę analizie wpływu mediów i kultury popularnej na tożsamości gejowskie. Odwołuje się on w niej do *Męskiej dominacji* (Bourdieu 2004), poruszającej najbardziej bezpośrednio spośród wszystkich prac Bourdieu kwestie różnicowania genderowego. Nowak krytykuje jednak Bourdieu za ograniczenie analizy wyłącznie do ujęcia relacji władzy w kategoriach dualności płci: jego zdaniem, Bourdieu nie jest w stanie dostrzec w nieheteronormatywnych wzorcach tworzenia związków i rodzinności niczego poza efektem oddziaływania patriarchalnej władzy (Nowak 2013: 137). Nowak, odwołując się do anglojęzycznej literatury (Adkins, Skeggs 2005), wskazuje na możliwość wykorzystania Bourdieu’ańskiej kategorii habitusu do konceptualizacji tożsamości uwzględniających różnicowanie genderowe i inne jego wymiary. Tym, co z teorii Bourdieu bierze do swojej analizy Nowak, jest koncepcja kapitałów oraz gustu. Bourdieu rozumiał kapitał jako zakumulowaną pracę, zasoby o różnym charakterze, które razem z habitusem decydują o pozycji jednostki w strukturze klasowej (Bourdieu 1986), gust natomiast strukturuje podziały klasowe, nie jest czymś wrodzonym czy „naturalnym”, lecz społecznie konstruowanym i podlegającym klasowej reprodukcji. Nowak w swojej pracy wprowadza pojęcie *kapitału seksualnego*, którego formą (jedną z wielu) jest seksualność gejów w mediach. Kapitał seksualny podobny jest w swej istocie do kapitału kulturowego. Kapitał seksualny materializuje się w sytuacji, w której „decydujemy się na wykorzystanie mediów ze względu na poczucie własnej seksualnej tożsamości” (Nowak 2013: 140). Kolejną kategorią proponowaną przez Nowaka, a bazującą na rozpoznaniach Bourdieu, są „polityki seksualnego smaku zdefiniowane jako medialnie zapośredniczone praktyki, których seksualny kapitał jest podstawą” (Nowak 2013: 138). Autor stawia sobie za cel analizę „korelacji” między różnymi smakami seksualnymi a różnymi kapitałami seksualnymi. Koncepcja Nowaka, jakkolwiek nowatorska i próbująca połączyć wymiar nienormatywności z wymiarem strukturalnym (wymiar nierówności), budzi wiele kontrowersji i każe zadać pytanie o słuszność tak swobodnego posługiwania się ramami teoretycznymi Bourdieu. Analiza Nowaka, który korzysta jedynie fragmentarycznie z teorii Bourdieu, nie wypełnia luki wspomnianej wyżej.

W polskiej socjologii klas społecznych dostrzega się również brak refleksji nad poziomem mikrorelacji klasowych i związanej z nimi dynamiki klasowej. Relacje rodzinne i relacje intymne są traktowane jak „czarna skrzynka” – wpływają na pozycję klasową jednostek i zmieniają się wraz ze zmianami ich miejsca w strukturze społecznej. Pierre Bourdieu w *Dystynkcji* charakteryzuje skutki awansu społecznego dla relacji rodzinnych jako związane z cierpieniem, alienacją, utratą wspólnego języka. Analizę tę należałoby jednak poszerzyć, uwzględniając więcej wymiarów relacji pokrewieństwa i powinowactwa, relacje bliskości społecznej i materialnej etc. Autorka niniejszego tekstu prowadzi badania, mające na celu wypełnienie owej luki.

■ Podsumowanie

Teoria Pierre’a Bourdieu niewątpliwie stała się trwałym punktem odniesienia dla wielu polskich socjolożek i socjologów i jako taka jest nauczana na kierunkach nauk społecznych. Wnioski Bourdieu dotyczące nierówności wynikających z faktu posiadania przez jednostki zróżnicowanych kapitałów oraz reprodukcji nierówności przez szkołę nie budzą wątpliwości i są dziś cytowane już bez poczucia, że odkrywa się prawdę trudną do przełknięcia dla społeczeństwa określającego siebie jako merytokratyczne. W początkach swej obecności w polskiej socjologii myśl Bourdieu pojawiała się przede wszystkim w formie opowieści o społecznej dynamice i statyce, o istnieniu utrwalonych i zalegitymizowanych społecznie nierówności, o mechanizmach struktury społecznej skutecznie ograniczającej jej podatność na zmianę (Jacyno 1997a, 1997b). Bourdieu był przede wszystkim socjologiem budującym swoją teorię na badaniach francuskiego społeczeństwa lat 60. i 70. XX wieku – mówił coś „generalnego” o społeczeństwie, ale nie odnoszono tego do sytuacji polskiej.

Z czasem jednak, wraz z publikacją kolejnych prac francuskiego socjologa w języku polskim i jego szerszą recepcją, pojawiło się coraz więcej badań inspirowanych Jego teorią i metodologią. Autorzy i autorki sięgający w swoich badaniach po myśl Pierre’a Bourdieu zwykle podejmują zagadnienie możliwości zastosowania kategorii i narzędzi badawczych francuskiego socjologa do badania polskiego społeczeństwa (tak różnego, jak się to zwykle podkreśla, od społeczeństwa francuskiego). W badaniach empirycznych postulat przemyslenia teorii Bourdieu bywa realizowany poprzez decyzję dotyczącą obrania takich czy innych pochodzących z niej kategorii, ewentualnie przekształconych, lub przyjęcia perspektywy jednego z komentatorów i komentatorek myśli autora *Dystynkcji* (np. Lahire’owskiej koncepcji „podwójnego życia pisarza” jako modyfikacji koncepcji pola w odniesieniu do analizy

pozycji pisarza (Pałęcka 2015; Sowa 2014) czy perspektywy Szelényiego ujmującej kapitał kulturowy jako podstawę relacji dominacji w społeczeństwach Europy Środkowo-Wschodniej (Zarycki 2008)).

Dokonywania polskich socjologów i socjolożek inspirujących się teorią Pierre'a Bourdieu dotyczą zróżnicowanego zakresu zagadnień: analizy klasowej, analizy pól, stylów życia i praktyk społecznych, sposobu tworzenia, odtwarzania i konwersji kapitału kulturowego w warunkach polskiego społeczeństwa czy wreszcie demaskacji nierówności społecznych i pozorności wielu strategii nakierowanych (w założeniu) na ich wyrównywanie (czego przykładem może być szkoła jako instytucja wyrównująca szanse). W pierwszym ze wskazanych nurtów szczególnie wyraźnie zaznacza się dorobek Macieja Gduli i Przemysława Sadury (Gdula i Sadura 2012, 2013; Gdula 2014; Gdula, Lewicki, Sadura 2015). Badacze ci analizują strukturę klasową społeczeństwa polskiego, ujmując ją w kategoriach trzech klas: wyższej, średniej i ludowej. Warszawscy socjologowie pokazują w swoich badaniach, że w bardzo różnych praktykach (np. chodzeniu do teatru) i stosunku do nich przejawiają się zróżnicowane dyspozycje klasowe i relacje dominacji. W nich również mogą się ujawniać strategie oporu wobec „uniwersalności” rozumianej jako narzędzie dominacji. Propozycja Gduli i Sadury (oraz pozostałych autorów partycypujących w procesie analizy danych) jest jedyną w polskiej socjologii ujmującą w kategoriach Pierre'a Bourdieu całą strukturę społeczną. Interesujące z punktu widzenia sposobu aplikacji teorii Bourdieu do kontekstu polskiego jest gotowość autorów tychże badań do zmierzenia się z całym spektrum zróżnicowania klasowego. Wątkiem, który nie wybrzmiał tu wystarczająco wyraźnie, a jak się zdaje na podstawie zebranego materiału, mógłby zostać uwzględniony, jest zróżnicowanie płciowe. Połączenie analizy klasowej w Bourdieu'ańskim ujęciu z wymiarem zróżnicowania genderowego stanowiłoby istotny wkład w analizę polskiej struktury klasowej w sytuacji wciąż zachodzących przemian w relacjach między płciami i pozycji kobiet w sferze publicznej i prywatnej. Tym, co niewątpliwie wzbogaciłoby dotychczasowy dorobek wspomnianych autorów, byłoby zaangażowanie się badaczy w badania etnograficzne, pozwalające uchwycić materialność praktyk klasowych, a zwłaszcza te ich wymiary, które z trudem (lub w ogóle nie) poddają się dyskursywizacji, wskutek czego dostęp do nich za pomocą wywiadów jest ograniczony. Badanie etnograficzne pozwoliłoby również w większym stopniu ukazać to, co stanowi jedną ze szczególnie ważnych metodologicznych wskazówek Bourdieu, a mianowicie, że nie wystarczy badać występowania praktyk, ale trzeba badać również ich treść.

Odminną perspektywę od przywołanej powyżej reprezentują Tomasz Zarycki i Tomasz Warczok, którzy koncentrują swoje analizy na elitach

i inteligencji, postrzeganej przez nich jako dominująca frakcja polskiego społeczeństwa. Zarycki i Warczok nie przedstawiają jednak swojej wizji całej struktury klasowej, co każe domniemywać, że ją postrzegają w kategoriach dualizmu: inteligencja (w ramach której mieszczą się opisywane przez Zaryckiego „elity”) i reszta społeczeństwa, charakteryzująca się przede wszystkim niższym niż inteligencja kapitałem kulturowym. Przynależność do inteligencji stanowi jeden z głównych warunków bycia członkiem/członkinią elity, którą natomiast rozpatrywać należy w kategoriach pola ze względu na fakt, że mieszczą się w niej jednostki przynależące do różnorodnych grup i środowisk społecznych. U Zaryckiego i Warczoka brakuje jednak wizji całości struktury społecznej, co może stanowić problem w przypadku stosowania perspektywy Bourdieu. Nawet jeśli przyjmie się założenie o niemożności odniesienia Bourdieu’ńskiego trójpodziału klasowego do kontekstu polskiego, analiza dominacji (w tym przypadku inteligencji nad nieinteligencją) dokonywać się musi przy uwzględnieniu jej relacyjnego wymiaru (a to wymaga określenia, czym charakteryzują się bieguny tej relacji i napięcia między nimi).

Kolejnym nurtem aplikacji Bourdieu do empirii, wyraźnie obecnym w polskiej socjologii, jest nurt analizy pól. Najbardziej kompleksowej analizie doczekało się polskie pole literackie, któremu poświęcone są dwie prace zbiorowe powstałe w ramach projektu badawczego *Polska literatura po 1989 roku w świetle teorii Pierre’a Bourdieu* (Jankowicz, Pałęcka, Sowa i Warczok 2014, Jankowicz, Marecki, Sowiński, 2015). W polskiej socjologii analizie poddane zostały również pole prawne (Dębska 2014a, b, 2015a, c), pole reklamy (Łuczaj 2014 i 2016), pole sztuki współczesnej (Warczok i Wowrzeczka-Warczok 2008) czy pole socjologii religii (Warczok i Wowrzeczka-Warczok 2007). Bourdieu’ąską metodę analizy pól zastosowali również socjologowie, badający relację między poszczególnymi lokalnymi kapitałami i polami w Białowieży (Bukowska i in. 2013).

Bourdieu’ąska analiza pola ma niewątpliwie charakter krytyczny – pozwala ukazać relacje władzy i walki zachodzące w obrębie tychże. Wydaje się jednak, że analiza pól w polskiej socjologii jest w znacznie większym stopniu udomowiona (Gdula 2015) niż analiza klas inspirowana Bourdieu. Ta ostatnia dziedzina chętniej podejmuje refleksję na temat możliwości dokonania zmiany społecznej i przełamania dominacji.

Niektóre z koncepcji Bourdieu (takie jak koncepcja reprodukcji klasowych, trzech rodzajów kapitału: ekonomicznego, kulturowego i społecznego oraz metakapitału, jakim jest kapitał symboliczny, są często wykorzystywane do demaskowania nierówności. Wskazuje się tutaj na konieczność uwzględnienia różnic w posiadanych kapitałach, zarówno ekonomicznym, jak

i społecznym i kulturowym. Podkreśla się między innymi daremność wielu rozwiązań umożliwiających demokratyzację dostępu do wiedzy i umiejętności oraz konieczność analizy nierówności w perspektywie społecznego zróżnicowania, a nie cech czy preferencji jednostek.

W polskiej socjologii empirycznej inspirowanej myślą Pierre'a Bourdieu wciąż brakuje prób połączenia refleksji nad klasowymi wymiarami nierówności i związanymi z nimi możliwościami działania w poszczególnych polach z analizą wpływu takich wymiarów zróżnicowania, jak gender, tożsamość płciowa, orientacja seksualna, wiek etc. Niedostatek perspektywy klasowej obejmującej nie tylko wymiar kapitału ekonomicznego i kulturowego rozumianego wyłącznie jako poziom wykształcenia negatywnie odbija się również na kondycji i zdolności wyjaśniania zjawisk społecznych przez takie dziedziny socjologii, jak socjologia rodziny, socjologia intymności, gender studies i inne. Analizę klasową polskiego społeczeństwa niewątpliwie wzbogaciłyby badania etnograficzne pozwalające zbliżyć się do materialności praktyk, w których zarysowują się dystynkcje, których istnienia podmioty zaangażowane w społeczne walki, konflikty i sojusze mogą nie być świadome.

LITERATURA PRZYWOŁYWANA

- Adkins Lisa, Beverly Skeggs (red.) (2005), *Feminism after Bourdieu*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Bielecka-Prus Joanna (2008), *Kulturowa reprodukcja nierówności społecznych w instytucjach edukacyjnych*. „Roczniki WSPA” 1: 116–137.
- Bourdieu Pierre (1986), *The forms of capital*, w: J. Richardson (red.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York, Greenwood, s. 241–258.
- Bourdieu Pierre (1996), *Preface to the English Language Edition*, w: P. Bourdieu, *Distinction. A Social Critique of the Judgment of Taste*, przeł. Richard Nice, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Bourdieu Pierre (2001), *Reguły sztuki. Geneza i struktura pola naukowego*, przeł. Andrzej Zawadzki, Kraków: Universitas.
- Bourdieu Pierre (2004), *Męska dominacja*, przeł. Lucyna Kopciwicz, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Bourdieu Pierre (2005), *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzienia*, przeł. Piotr Biłos, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bourdieu Pierre (2008), *Zmysł praktyczny*, przeł. Maciej Falski, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bourdieu Pierre, Jean-Claude Passeron (2011), *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, przeł. Elżbieta Neyman, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bourdieu Pierre, Lóïc Wacquant (2001) *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, przeł. Anna Sawisz, Warszawa: Oficyna Naukowa.

- Bukowska Xymena, Marcin Jewdokimow, Barbara Markowska, Paweł Winiarski (2013), *Kapitał kulturowy w działaniu. Studium światów społecznych Białowieży*, Warszawa: Collegium Civitas, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Burawoy Michael (2005), *2004 Presidential Address: for Public Sociology*, „American Sociological Review” vol. 70, no. 1: 4–28.
- Cebula Michał (2014), *Spoleczne zróżnicowanie umiejętności informatycznych. Redukcja czy reprodukcja nierówności społecznych?*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1: 256–268.
- Dębska Hanna (2014a), *Iluzje prawniczego rozumu. O społecznych warunkach praktyk (bez refleksyjnych)*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” t. 92: 11–23.
- Dębska Hanna (2014b), *Od władzy normatywnej do władzy symbolicznej. Podejście Pierre’a Bourdieu*, w: J. Czapska, M. Dudek, M. Stępień (red.), *Wielowymiarowość prawa*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2014.
- Dębska Hanna (2015a), *Refleksyjność strukturalna prawa. Socjologia Pierre’a Bourdieu*, w: K.J. Kaleta, P. Kuczyński (red.), *Refleksyjność w prawie: konteksty i zastosowania*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Dębska Hanna (2015b), *Somatyzacja dominacji. Ciało w teorii Pierre’a Bourdieu*, „Studia Sociologica” 1: 18–28.
- Dębska Hanna (2015c), *Władza, symbol, prawo. Społeczne tworzenie Trybunału Konstytucyjnego*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Domański Henryk (2015), *Czy są w Polsce klasy społeczne?* Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Domański Henryk (2016), *Omniworyzm jedzenia i stratyfikacja społeczna*, „Studia Socjologiczne” 2: 123–143.
- Erbel Joanna (2012), *Słaby sojusz. Walka klasy wyższej i klasy ludowej przeciwko estetyce klasy średniej*, w: M. Gdula, P. Sadura (red.), *Style życia i porządek klasowy w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Scholar, s. 71–86.
- Fatyga Barbara (2005), *Dzicy z naszej ulicy. Antropologia kultury młodzieżowej*, Warszawa: Ośrodek Badań Młodzieży, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych, Uniwersytet Warszawski.
- Fatyga Barbara (2009), *Szkic o konsumpcyjnym stylu życia i rzeczach jako dobrach kultury*, w: P. Gliński, A. Kościński (red.), *Socjologia i Sycylii. Style życia. Społeczeństwo obywatelskie. Studia nad przyszłością*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Fatyga Barbara (2010), *Świadomość kulturalna jako świadomość kulturowa. Analiza dyskursów o człowieku kulturalnym i kulturze*, w: W. Burszta, M. Duchowski, B. Fatyga, A. Hupa, P. Majewski, J. Nowiński, M. Pęcza, E. A. Sekuła, T. Szlendak, *Kultura miejska w Polsce z perspektywy interdyscyplinarnych badań jakościowych*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury, s. 45–74.
- Ferenc Maria (2012), „*Jak by to powiedzieć, to już nie moje życie jest*”. *Relacje rodzinne osób awansujących*, w: M. Gdula, P. Sadura (red.), *Style życia i porządek klasowy w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Scholar, s. 233–25.
- Gdula Maciej (2012), *Na luzie totalnym. Analiza biografii osoby zdeklasowanej*, w: M. Gdula, P. Sadura (red.), *Style życia i porządek klasowy w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Scholar, s. 324–349.

- Gdula Maciej (2014), *Klasa średnia i doświadczenia elastyczności*, „Polityka Społeczna” 5–6: 40–45.
- Gdula Maciej (2015), *Uspołecznienie i kompozycja. Dwie tradycje myśli społecznej a współczesne teorie krytyczne*, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Gdula Maciej, Mikołaj Lewicki i Przemysław Sadura (2015), *Praktyki kulturowe klasy ludowej*, Warszawa: Krytyka Polityczna.
- Gdula Maciej, Przemysław Sadura (red.) (2012), *Style życia i porządek klasowy w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Gdula Maciej, Przemysław Sadura (2013), *Klasowe zróżnicowanie stylów życia a stosunek do teatru*, Warszawa: Instytut Studiów Zaawansowanych.
- Jacyno Małgorzata (1997a), *Iluzje codzienności. O teorii socjologicznej Pierre'a Bourdieu*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Jacyno Małgorzata (1997b), *Kontrkultura ubóstwa. Pierre'a Bourdieu koncepcja reprodukcji klas społecznych a problem reprodukcji otwartej*, „Studia Socjologiczne” 3: 101–121.
- Jankowicz Grzegorz (2015), *Piękni wygrani. Wpływ nagród na strukturę pola literackiego*, w: G. Jankowicz, P. Marecki, M. Sowiński (red.), *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu. Podręcznik*, Kraków: Korporacja Ha!art, s. 113–155.
- Jankowicz Grzegorz, Piotr Marecki, Michał Sowiński (red.) (2015), *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu. Podręcznik*, Kraków: Korporacja Ha!art.
- Jankowicz Grzegorz, Piotr Marecki, Alicja Pałęcka, Jan Sowa, Tomasz Warczok (2014), *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu. Raport z badań*, Kraków: Korporacja Ha!art.
- Kastory Jan, Kamil Lipiński (2012), *Drogi do „overclass”. Narracje polskich elit biznesu*, w: M. Gdula, P. Sadura (red.), *Style życia i porządek klasowy w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Scholar, s. 139–162.
- Kozłowski Michał, Jan Sowa, Kuba Szreder (red.) (2014), *Fabryka sztuki. Raport z badań Wolnego Uniwersytetu Warszawy*, Warszawa: Fundacja Bęc Zmiana.
- Kozłowski Michał, Jan Sowa, Kuba Szreder (2014), *Konkluzje badania*, w: M. Kozłowski, J. Sowa, K. Szreder, *Fabryka sztuki. Raport z badań Wolnego Uniwersytetu Warszawy*, Warszawa: Fundacja Bęc Zmiana, s. 34–76.
- Krais Beate, Jennifer Marston Williams (2000), *The Gender Relationship in Bourdieu's Sociology*, „SubStance” 3: 53–67.
- Łuczaj Kamil (2014), *Kapitał kulturowy odbiorców a graficzna forma reklamy prasowej*, „Zeszyty Prasowe” 3: 435–455.
- Łuczaj Kamil (2016), *Współczesna reklama prasowa. Co mówią reklamy, ich twórcy i odbiorcy?*, Kraków: Nomos.
- Marecki Piotr (2015), *Swoboda i zuchwalstwo. Strategie heretyckie w polu*, w: G. Jankowicz, P. Marecki, M. Sowiński (red.), *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu. Podręcznik*, Kraków: Korporacja Ha!art, s. 185–206.
- Marecki Piotr, Alicja Pałęcka, Michał Sowiński (2015), *Ekonomia skąpca. „Barbara Radziwiłłówna z Jaworzna-Szczakowej” Michała Witkowskiego*, w: G. Jankowicz, P. Marecki, M. Sowiński (red.), *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu. Podręcznik*, Kraków: Korporacja Ha!art, s. 247–268.

- Marecki Piotr, Ewelina Sasin (2015), *Geneza i rozwój pola literackiego w Polsce po 1989 roku*, w: G. Jankowicz, P. Marecki, M. Sowiński (red.), *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu. Podręcznik*, Kraków: Korporacja Ha!art.
- Matuchniak-Krasuska Agata (2010), *Zarys socjologii Pierre'a Bourdieu*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Nowak Samuel (2013), *Seksualny kapitał. Wyobrażone wspólnoty smaku i medialne tożsamości polskich gejów*, Kraków: Universitas.
- Olko Dorota (2012), *Transformacja ustrojowa jako korekta drogi życiowej. Awans społeczny w dobie przemian gospodarczych*, w: M. Gdula, P. Sadura (red.), *Style życia i porządek klasowy w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Scholar, s. 301–323.
- Pałęcka Alicja (2015), *Podwójne życie pisarzy i pisarek, czyli pisanie jako praca*, w: G. Jankowicz, P. Marecki, M. Sowiński (red.), *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu. Podręcznik*, Kraków: Korporacja Ha!art, s. 157–184.
- Pietraszewski Igor (2012), *Jazz w Polsce. Wolność improwizowana*, Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Plucienniczak Piotr (2015), *Książki i klasy: jak język odtwarza nierówności*, w: G. Jankowicz, P. Marecki, M. Sowiński (red.), *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu. Podręcznik*, Kraków: Korporacja Ha!art, s. 87–111.
- Puto Kaja (2015), *Popularność i funkcjonowanie reportażu w Polsce w świetle teorii Pierre'a Bourdieu*, w: G. Jankowicz, P. Marecki, M. Sowiński (red.), *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu. Podręcznik*, Kraków: Korporacja Ha!art, s. 207–225.
- Rawski Tomasz (2012), *Pułkownik. Rzecz o ambiwalencji awansu społecznego*, w: M. Gdula, P. Sadura (red.), *Style życia i porządek klasowy w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar, s. 273–300.
- Sadura Przemysław (2012), *Wielość w jedności: klasa średnia i jej zróżnicowanie*, w: M. Gdula, P. Sadura (red.), *Style życia i porządek klasowy w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Scholar, s. 194–208.
- Siciński Andrzej (2002), *Styl życia, kultura, wybór*, Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk.
- Sowa Jan (2014), *Habitus pisarzy i pisarek*, w: G. Jankowicz, A. Pałęcka, J. Sowa, T. Warczok, *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu. Raport z badań*, Kraków: Korporacja Ha!art, s. 163–235..
- Sowiński Michał, Katarzyna Trzeciak (2015), *Krytyczne pozycje. Od krytyki konsekrującej do krytyki natywnej*, w: G. Jankowicz, P. Marecki, M. Sowiński (red.), *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu. Podręcznik*, Kraków: Korporacja Ha!art, s. 227–245.
- Sowiński Michał, Katarzyna Trzeciak (2015), *Nowe formy ekonomii. Negocjowanie pozycji w polu*, w: G. Jankowicz, P. Marecki, M. Sowiński (red.), *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu. Podręcznik*, Kraków: Korporacja Ha!art, s. 65–85.
- Spitzer Manfred (2013), *Demencja cyfrowa. W jaki sposób pozbawiamy rozumu siebie i swoje dzieci*, przeł. Andrzej Lipiński, Słupsk: Dobra Literatura.
- Standing Guy (2016), *Prekariat. Nowa niebezpieczna klasa*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Strzelecki Jan (2012), *Postfordowska narracja o pracy i jej klasowe odmiany*, w: Maciej Gdula i Przemysław Sadura (red.), *Style życia i porządek klasowy w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Scholar, s. 87–116.
- Szelényi Ivan, D. Treiman, Edward Wnuk-Lipiński (red.) (1995), *Elity w Polsce, w Rosji i na Węgrzech*, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Sztandar-Sztanderska Karolina (2010), *Teoria praktyki i praktyka teorii. Wstęp do socjologii Pierre'a Bourdieu*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Sztandar-Sztanderska Karolina (2015a), *Praktyki administracyjne wobec bezrobotnych w Polsce*, praca doktorska napisana pod kierownictwem dr hab. Wiesławy Kozek i prof. François'a Bafoula, Warszawa – Paryż.
- Sztandar-Sztanderska Karolina (2015b), *Usługi publiczne dla wszystkich i dla nikogo? Krytyczne studium wymogów rynku pracy*, „Polityka Społeczna” 1: 15–21.
- Templewicz Karol (2012), „*To się chowa, do czego się ma zamilowanie*”. *Analiza habitusu klasy ludowej w jej wariacie wiejskim na przykładzie stosunku do zwierząt*, w: M. Gdula, P. Sadura (red.), *Style życia i porządek klasowy w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Scholar, s. 194–208.
- Tomaszuk Agata (2012), *Pomiędzy szczeblami. Przypadek księdza Stanisława*, w: M. Gdula, P. Sadura (red.), *Style życia i porządek klasowy w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Scholar, s. 252–272.
- Warczok Tomasz (2015), *Dominacja i przekład. Struktura tłumaczeń jako struktura władzy w światowym i polskim systemie literackim*, w: G. Jankowicz, P. Marecki, M. Sowiński (red.), *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu*, Podręcznik. Kraków: Korporacja Ha!art, s. 15–39.
- Warczok Tomasz (2010), *Ład konsekrowany, ład zdenaturalizowany. O socjologii religii Pierre'a Bourdieu*, w: M. Libiszowska-Zóltkowska, S. Grotowska (red.), *Religijność i duchowość. Dawne i nowe formy*, Kraków: Wydawnictwo Nomos, s. 154–166.
- Warczok Tomasz, Łukasz Trembaczowski (2011), *Miłośnicy, znawcy konesery czy przechodnie? Recepcja sztuki współczesnej na przykładzie galerii Górnego Śląska*, Bielsko-Biała: Galeria Bielska BWA.
- Warczok Tomasz, Joanna Wowrzeczka-Warczok (2007), *Kościół, rynek, etyka. Legitymizacja kapitalizmu w polskim polu religijnym*, w: J. Mucha, M. Nawojczyk, G. Woronieccka (red.), *Kultura i Gospodarka. Ku antropologii życia gospodarczego we współczesnej Polsce*, Tychy: Śląskie Wydawnictwa Naukowe.
- Warczok Tomasz, Joanna Wowrzeczka-Warczok (2008), *Analiza dyskursu a teoria pól Pierre'a Bourdieu. Szkic teoretyczno-empiryczny*, w: A. Horolets (red.), *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*, Warszawa: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Warczok Tomasz, Joanna Wowrzeczka-Warczok (2009), *Śląskie (sub)pole sztuki. Geneza, struktura, znaczenie*, „Studia Socjologiczne” 4: 295–313.
- Weber Max (1998), *Nauka jako zawód i powołanie*, w: *Polityka jako zawód i powołanie*, przeł. Andrzej Kopacki, Andrzej Dybel, Kraków–Warszawa: Społeczny Instytut Wydawniczy „Znak”, Fundacja im. Stefana Batorego.
- Zarycki Tomasz (2008), *Kapitał kulturowy. Inteligencja w Polsce i w Rosji*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Zarycki Tomasz (2009), *Peryferie. Nowe ujęcia zależności centro-peryferijnych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.

- Zarycki Tomasz (2015), *Modernizacja kulturowa i psychologiczna jako ideologia inteligentnej hegemonii*, „Przegląd Socjologiczny” 2: 45–68.
- Zarycki Tomasz, Tomasz Warczok (2014), *Hegemonia inteligentna: kapitał kulturowy we współczesnym polskim polu władzy – perspektywa „długiego trwania”*, „Kultura i Społeczeństwo” 4: 27–49.

Katarzyna Dębska

PERSPECTIVE OF PIERRE BOURDIEU'S THEORY IN POLISH SOCIOLOGICAL RESEARCH

Theory of Pierre Bourdieu has already gained an undisputed status in Polish sociology. This text is an attempt to show the diversity of ways of using the theory of Bourdieu by Polish scholars and researchers. The author identifies areas in which Bourdieu's theory is used in Polish research. These are: study of social class analysis fields (fields of literature, music, contemporary art and legal and advertising fields), diagnosis of social inequalities in education and other areas of life, analysis of functioning of elites and the various types of capitals in the Polish socio-economic context. The text indicates tensions occurring between approaches and interpretations thoughts Bourdieu, represented by Polish researchers. The author also points out opportunities of developing research concepts inspired by Pierre Bourdieu, which would take into account such dimensions of social diversity as gender or sexual orientation.

Słowa kluczowe: Pierre Bourdieu, teoria społeczna, badania jakościowe, klasy społeczne, dominacja, pole, nierówności społeczne

Key words: Pierre Bourdieu, social theory, qualitative reserch, social classes, domination, field, social inequalities